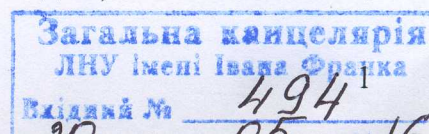

ВІДГУК

офіційного опонента Філоненко Софії Олегівни, доктора філологічних наук, професора кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, на дисертацію Федорів Уляни Миколаївни «Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури на засідання спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 у Львівському національному університеті імені Івана Франка

На сьогодні студії літературного канону є одними з найбільш актуальних у гуманітарних науках. Про що б не вели розмову літературознавці: про класику і сучасне письменство, про елітарну й масову літератури, про твори для дітей, про національне письменство та регіональні літературні феномени, про жіночу прозу і поезію, – все одно так чи інакше вони приходять до питання канону, який є впливовою формою культурної пам'яті та національної самоідентифікації і консолідації, пов'язаний із політикою і владою. Канон як селективне та ідеологічне явище, що регулює відносини Автора, Тексту і Читача, віддавна ставав предметом символічних «воєн» (Canon Wars), до яких долучені не тільки теоретики і літературні критики, але й філософи, педагоги, політики, медійники. Проблема канону подеколи стає «каменем спотикання» для гуманітаріїв, адже виходить далеко за рамки літератури і має не суто теоретичне, а й прикладне вираження (приміром, в освітніх програмах і стандартах).

Особливої гостроти дискусії про канон набувають у випадках, коли ревізії та реінтерпретації в умовах оновлення методологій потребує величезний корпус текстів, сукупність персон та ідей, пов'язаних із

радянським минулим України. Ідеться про соціалістичний реалізм як наслідок певної культурної деформації національного письменства в просторі тоталітарної імперії. Вивчення його генези, еволюції, механізмів дії і трансформації на різних етапах потребує вдумливого дискурсивного аналізу та критики значної кількості джерел – від теоретичних праць до внутрішніх рецензій, партійно-урядових постанов і протоколів читацьких конференцій, позаяк вони не дають адекватного розуміння феномена, а навпаки, служать приховуванню істини, підміні значень та фальсифікаціям літературної історії. Студії соцреалізму сьогодні неминуче призводять до його деконструкції.

Саме таку сміливу мету поставила перед собою Уляна Федорів у дисертації, здійснивши розгорнутий цілісний аналіз явища на рівні концепцій та їхнього втілення в художніх текстах в аспекті антропології. Авторка роботи виявила неабияку наукову сумлінність та ерудицію, систематизувавши ключові праці про згаданий феномен Г. Гюнтера, Є. Добренка, М. Вайскоїфа, М. Литовської, М. Чудакової, Б. Гройса, Т. Круглової, В. Паперного, Т. Лахузена, К. Кларк, Е. Можейка, В. Томасіка, П. Фаста, М. Павлишина, В. Хархун, Т. Свєрбілової, Л. Скорини, В. Кандинської, Н. Ксьондзик Д. Наливайка, Т. Гундорової, Л. Медведюк Н. Бернадської, О. Філатової, І. Захарчук та багатьох інших. Вважаю репрезентативним список джерел, використаних у дисертації, який налічує 367 позицій, із них 45 джерел – іноземними мовами (англійською, німецькою, французькою, польською). Зауважу принагідно, що в списку джерел відсутня праця Івана Кошелівця «Сучасна література в УРСР» (Нью-Йорк, Мюнхен, 1964), яка містить цінні спостереження над радянським каноном.

Незаперечною є наукова новизна дослідження, де вперше здійснено реінтерпретацію текстотвірного та фактографічного соцреалістичного канону на різних стадіях становлення й розпаду та висвітлено антропологічну концепцію «нової людини» на тематичному, жанровому, образному і стилістичному рівнях, розроблено типологію «героїв» та «ворогів».

Позитивним моментом дисертації є залучення багатьох знакових текстів, що становили осердя соцреалістичного канону та демонстрували можливості його модифікацій: творів Павла Тичини, Володимира Сосюри, Максима Рильського, Наталі Забіли, Андрія Малишка, Степана Тудора, Григорія Епіка, Юрія Збанацького, Івана Ле, Петра Панча, Олександра Корнійчука, Юрія Мушкетика, Олеся Гончара, Олександра Ільченка та ін.

Цілком мотивованим виглядає, на мій погляд, синтез кількох наукових стратегій: культурно-історичного, структурно-семіотичного, антропологічного, соціологічного, культурологічного, герменевтичного методів та постколоніальної критики.

Поставлені завдання, об'єкт і предмет студії зумовили структурування дисертаційної роботи, яка містить чотири розділи.

У першому з них **«Канон як проблема літературно-теоретичного дискурсу»** сформульовано теоретичне підґрунтя дисертації. Авторка вибудовує логічну конструкцію, почавши з історії поняття, типології канонів за Гансом Гюнтером та Марком Павлишиним, встановлення кореляції канону з поняттями «норма», «традиція», «класика». Міркування доречно проілюстровано цитатами із праць Яна Ассмана, Олексія Лосєва, Михайла Бахтіна, Антуана Компаньйона. Закономірно увагу дослідниці привернули постструктуралістські напрями, що акцентували соціальну природу літератури і канону, звідси впливає розгляд канону як «дискримінації» і шляхи його перегляду («каноборство») – з поглядів расових, сексуальних меншин, постколоніальної, феміністичної критики та культурологічних студій. Ефективним у дисертації є врахування концепції літературного поля П'єра Бурдьє, що порушило питання про владу, особливо гостре в посттоталітарному суспільстві. Уляна Федорів зіставила аксіологічну та інституційну концепції канону, проаналізувала теорії Гарольда Блума, Френка Кермоуда, Террі Іглтона. У підрозділі 1.3 мова ведеться переважно про чинники формування канону, як-от: цензуру, літературну критику, освітні програми, видавничу сферу, про впливи моди і скандалу,

літературних премій і конкурсів. На мій погляд, більше уваги варто було приділити ролі читача в канонізації текстів (її описано в одному абзаці на с.36), але це почасти компенсується в наступному розділі. Загалом, чіткість і послідовність думки в першому розділі дисертації, системність аналізу проблеми дають змогу в подальшому перенести його до підручника чи навчального посібника практично без змін.

Другий розділ **«Соцреалізм як «творчий метод» і його компоненти»** подає широкий і ретельний огляд провідних концепцій зазначеного феномена. Векторами стали 6 проблем дослідження, чітко сформульовані авторкою: дефініція, чинники формування, генеза, укладання й деформування канону, реінтерпретація текстів, модифікація і трансформація структури канону. У дисертації застосовано історичний підхід до аналізу дискурсу, названо етапи розгортання досліджень соцреалізму (50-60-ті роки, 70-80-ті роки ХХ століття, пострадянський період). Правомірно наголошено на важливості праць Андрія Синявського, Кетрін Кларк, Володимира Паперного, Ганса Гюнтера, Євгена Добренка. Уляна Федорів критично сприймає настанову пострадянської критики трактувати соцреалізм винятково як ідеологічний модус і продукт тоталітаризму, акцентуючи естетичні домінанти в ньому. У цьому розділі наявні окремі незначні повтори з попереднім (теорія П'єра Бурдьє). Інколи авторка, згадуючи про дискусійні моменти, як-от полеміку Тамари Гундорової з Борисом Гройсом щодо соцреалізму як інваріанту модернізму, забуває висловити власний погляд на цю проблему (с.47) Хоча при цьому дисертантка сперечається з деякими ідеями Євгена Добренка стосовно впливу владної ідеології на становлення соцреалізму (с.50). Значний інтерес становлять згадки про аналіз національних варіантів соцреалістичного реалізму в польській, болгарській, чехословацькій версіях (Войцеха Томасіка, Терези Вілкон, Маріуша Заводняка, Пйотра Фаста, Едварда Можейка, Збігнева Яросінського), у перспективі варто було б ширше розгорнути зіставлення їхніх теоретичних здобутків з українськими.

У дисертації ґрунтовно висвітлюється генеза поняття «соцреалізм» у різних термінологічних варіаціях: *пролетарський – соціальний – тенденційний – монументальний – героїчний – романтичний – динамічний* реалізми. Появу соцреалізму авторка виводить із полеміки між двома тенденціями: реалістичною та модерністичною, відраховуючи її з 1917 року.

Логічними є згадки про роль Анатолія Луначарського, Володимира Леніна, Максима Горького в побудові ідеологічної платформи соцреалізму. Загалом, аналіз ідеологічних конструктів у цьому напрямі, зокрема класовості, партійності, народності, ідейності, на основі концепцій П'єра Бурдьє, Алена Безансона виглядає практично бездоганим. Звідси випливають логічні висновки про роль радянської літературної критики як регулюючого чинника, з її менторською настановою, грубим педагогічним тоном і репресивною функцією. Оригінальні спостереження робить Уляна Федорів і про елементи реалізму, неоромантизму та класицизму в соцреалістичній естетиці, про її запліднення ідеями авангардистів. На жаль, теза про соцреалізм як масову культуру зведена лише до переказу думок Тамари Гундорової і Тетяни Свєрбілової, а насправді потребує глибших обсервацій.

Найбільше питань та зауважень викликає третій розділ дисертації **«Текстотвірні особливості соцреалістичного канону»**. Застосовуючи антропологічний підхід, Уляна Федорів аналізує концепцію «нової людини», базову для соцреалістичних творів, що оспівують самопожертву, героїзм, трудовий дух, колективізм героїв того часу. Погоджуюсь із ідеєю колективної міфотворчості в зображенні «нової радянської людини» та «радянського народу» як певної формації, що утворилися внаслідок «перековки мас», наче в «лабораторії психогенної інженерії» (с.83). Авторка робить вдалу спробу описати зразковий тип біографії радянської дитини, юного партизана чи піонера (3.1), а після цього – типи радянських героїв: воїна, робітника, селянина, партійного керівника (3.2) і типи ворогів (3.3). Жодних заперечень не викликають висновки про властивості, міфологізовані

атрибути, ритуали радянських дітей, героїв та їхніх ворогів, зроблені на широкому матеріалі творів Андрія Головка, Івана Микитенка, Олеся Гончара, Юрія Збанацького, Вадима Собка, Натана Рибак, Петра Панча, Юрія Смолича, Олеся Донченка, Миколи Трублаїні та багатьох інших. Однак подеколи аналіз є надмірним узагальненням, що зводить жанрове, стильове, тематичне багатоманіття текстів до спільного знаменника. Чому не враховуються стратегії окремих авторів? Час написання творів? (вони презентують різні етапи соцреалізму). Більше того, свідомо чи несвідомо, дисертантка, наводячи цитати, подекуди навіть не називає твори та авторів (с. 88, 89, 90, 92, 99, 100 тощо). Друге питання: оскільки йдеться про канон, то яке ієрархічне співвіднесення цих героїв (воїна, робітника, селянина, партійця) у радянському соцреалістичному «іконостасі» і, відповідно, жанрів «воєнної», «робітничої», «сільської» прози, «дорослих» і «дитячих» творів у соцреалістичному каноні?

Четвертий розділ **«Особливості трансформації соцреалістичного канону»** присвячено механізмам стилістичної та жанрово-тематичної його модифікації. Увагу авторки привернули нетипові соцреалістичні тексти, які виходять за рамки офіційного канону. Таким, зокрема, постає роман Степана Тудора «День отця Сойки», що відхиляється від норми і способом викладу, і часопросторовою організацією, і проблемою роздвоєння та маскуванню, елементами гри.

Можливо, слід було докладніше зупинитися на мотивах порушення чи розширення канону письменниками, які Уляна Федорів називає «несвідомими», «ірраціональними» і пояснює самоцензурою і внутрішнім відчуттям слова. Очевидно, тут потрібні окремі студії з психології творчості митця в тоталітарному суспільстві, про «сходження на Голгофу слави» і «містифікації генія в тоталітарному пеклі» (Олександра Довженка, Павла Тичину, Миколу Бажана, Юрія Яновського та інших), що виходять за рамки предмета дослідження. У дисертації найбільшу увагу приділено постаті Павла Тичини, його письменницькому «зламу», «корозії таланту»,

«поетичному підпіллю душі». Враховуючи думки Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Михайлини Коцюбинської, Юрія Лавріненка, Герберта Нойфельда, Євгена Маланюка, авторка робить слушний висновок про «трагічну маску» поета та його штучну оксюморонну поетику (с.143).

У підрозділі 4.2 Уляна Федорів висвітлює «шлях на оновлення літератури» як чинник розхитування соцреалістичного канону. Найпоказовіший феномен, на її думку, – це химерна проза, що підривала канон ізсередини і була єдино дозволеним стилем, відмінним від російського. Докладно висвітлено чинники її появи, рецепцію критиків, паралелі з магічним реалізмом. Визначивши роман як жанр, що очолював жанрову ієрархію соцреалізму, авторка веде мову про появу нових його модифікацій: роману-притчі, сповіді, метафори, автопародії, полеміки, репортажу тощо. Втечею від директив соцреалістичної доктрини, на думку дисертантки, стали барокова манера, суб'єктивно-ліризована форма викладу, інтелектуалізм, підтекст, нова форма оповіді, умовність. Авторка численними прикладами обґрунтовує міркування про розширення канону на тематичному рівні – за рахунок тем творчості, НТР, екології та екологічної катастрофи, становлення молодого людини, а також фіксує появу нових героїв: вченого, дослідника, винахідника, «героя на роздоріжжі» та інших, оновлення галереї «ворогів» (кар'єристів, пристосуванців, непрофесіоналів, п'яниць, аферистів, хуліганів, дармоїдів), а також нові типи дітей і жінок. Щоправда, огляд різних жанрово-тематичних відгалужень соцреалістичної прози (екологічної, історичної, автобіографічної, дитячої) іноді виглядає поверховим, кожна тематична гілка заслуговує на ретельніший аналіз.

Щодо дисертації в цілому висловлю ще такі зауваження. У роботі акцент зроблено на прозу соцреалістичного напрямку, значно менше згадуються поезія і драматургія. Чим пояснити цю диспропорцію в матеріалі? Чи відбиває вона значущість певних видів літературної творчості в радянському каноні – або мотивується особистими симпатіями дослідниці?

Авторка свідомо уникає зіставлень соцреалістичного канону з його альтернативами – діаспорним, дисидентським, неофіційним, хоча свідомо їх існування. Гадаю, робота виграла б, якщо б у ній були наведені хоча б окремі міркування з цієї теми – і стосовно механізмів канонізації, і чинників формування канону, і функції критики, і місця конкретних авторів.

На мій погляд, варто було приділити увагу не тільки включенню радянських митців до канону, але й виключенню з нього авторів та окремих творів із різних причин («Україна в огні» Олександра Довженка, «Любіть Україну» Володимира Сосюри, творчість Миколи Куліша та Миколи Хвильового тощо). Адже, за словами Віри Агеєвої, радянський канон був не «мистецтвом пам'ятати», а «мистецтвом забувати».

Підсумовуючи, можна сказати, що дисертація Федорів Уляни Миколаївни є глибоким, самостійним і новаторським дослідженням. Висновки до роботи науково достовірні, є достатньо вагомими відповідями на поставлені дисертанткою завдання. Робота є завершеним дослідженням, науково обґрунтовані результати якого розширюють уявлення про розвиток соцреалістичного канону в радянській літературі на різних етапах її існування, про текстотвірні особливості його формування і трансформації.

Зміст дослідження відображений у 9 наукових статтях, 8 із яких опубліковано у фахових виданнях (1 з них – у зарубіжному виданні в Любліні), а також в авторефераті. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Отримані автором результати достовірні, висновки обґрунтовані. Дисертація охайно оформлена. У кінці кожного розділу зроблено чіткі висновки.

Таким чином, вважаю, що дисертація «Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації» виконана на належному рівні і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а тому авторка цієї роботи, Федорів Уляна Миколаївна,

заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

Учений секретар Бердянського державного педагогічного університету

О.І. Попова

Доктор філологічних наук,
професор кафедри зарубіжної літератури
та теорії літератури
Бердянського державного педагогічного
університету

С. О. Філоненко

Підпис *Філоненко С.О.*
засвідчую
Пр. фахівець *ВК*